

VIGILIA

2018 / 10

BACSO BÉLA: **Kép és szó. Az allegorikus művek értelmezéséről**
LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS: **A másikkal megoszthatatlan kép**
JANEZ FERKOLJ: **A remény teológiája Charles Péguy költészetében**
LUKÁCS JÁNOS: **Imádság és Jézus neve a jezsuita hagyományban**

Áfra János, Halmai Tamás, Máriáss Anna,
Mohai V. Lajos és Molnár Krisztina Rita versei
Patak Márta és Vörös Anna prózái
BORSODI HENRIETTA: **Az Eucharisztia Pilinszky János műveiben**
KOVÁCS PÉTER: **Schaár Erzsébetről**

Beszélgetés Heidl Györggyel és Varga Ferencsel

83. évfolyam	VIGILIA	Október
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Bűnösök szent egyháza	721
BACSÓ BÉLA:	Kép és szó. Az allegorikus művek értelmezéséről (<i>tanulmány</i>)	722
LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS:	A másikkal megoszthatatlan kép (<i>tanulmány</i>)	729
JANEZ FERKOLJ:	A remény teológiája Charles Péguy költészetében (<i>tanulmány</i>) (Sághy Marianne fordítása)	737
SZÉP/ÍRÁS		
HALMAI TAMÁS:	Emily Dickinson-átiratok (<i>versek</i>)	747
ÁFRA JÁNOS:	Kút; Idézés (<i>versek</i>)	748
MÁRIÁSS ANNA:	Mint éjjel (<i>vers</i>)	750
MOHAI V. LAJOS:	Áll az angyal (<i>versciklus; részlet</i>)	750
BORSODI HENRIETTA:	„Isten csendjében és tartózkodásában”. Az Eucharisztia Pilinszky János műveiben (<i>tanulmány</i>)	752
VÖRÖS ANNA:	akik elmennek, az ajtót kitárják (<i>próza</i>)	758
MOLNÁR KRISZTINA		
RITA:	Bakony; Idők a Jelenések tájkáról; Mécses (<i>versek</i>)	760
PATAK MÁRTA:	Mindig péntek (<i>regényrészlet</i>)	762
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
GÖRFÖL TIBOR:	Heidl Györggyel és Varga Ferencsel	769
MAI MEDITÁCIÓK		
LUKÁCS JÁNOS:	Imádság és Jézus neve a jezsuita hagyományban	780
SZÉP/MŰVÉSZET		
KOVÁCS PÉTER:	Schaár Erzsébetről	787
KRITIKA		
BÉRES TAMÁS:	Ulrich Wilckens – Walter Kasper: <i>Felhívás az ökumenére. Utak a keresztények egysége felé</i>	789
GÁRDONYI MÁTÉ:	Teológia és történettudomány. Antológia az egyház történet-írás elméleti kérdéseiről	791
SZEMLÉ		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	794

A másikkal megoszthatatlan kép

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

*Kék, piros, sárga, összekent
képeket láttam álmaimban
és úgy éreztem, ez a rend —
egy szálló porszem el nem hibbant.*
(József Attila: *Eszmélet*)

1963-ban született Pásztón. A PPKE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetének intézetvezető docense, a *Vigilia* munkatársa. Legutóbbi írását 2017. 4. számunkban közöltük.

Ön- és világgép

A kortárs nemzetközi szakirodalom vezető kutatói és kutatócsoportjai nemigen tesznek már kísérletet arra, hogy átfogó értelemben a képről mint vizsgálati tárgyról, témáról összefüggő szöveget hozzanak létre, inkább bizonyos kérdésekre (sajátos tárgyi kör kijelölése, módszertani előzetesek tisztázása, a tudományos összefüggésrendszer megteremtése) adott válaszaik mentén publikálnak szöveggyűjteményeket, szótárakat, amelyek tükrözik alapbeállítódásaikat, tudományos hitvallásuk irányait és illetékességi körük határait. Ezek a művek egy-egy tudományterület jól meghatározható fogalmi természetű szellemi fegyverzetével, saját tudománytörténetében már jól kidolgozott belátásaival és módszertani sajátágaival vetik fel és tárgyalják a képpel kapcsolatos kérdéseket.¹ Mielőtt tudnánk, mi is a kép, eltűnik előlünk, láthatatlanná válik a róla beszélő szó tengerében. Folyamatosan jelen van a kérdés: kire is tartozik és milyen értelemben a képről történő beszéd, kutatás, tudomány? Mennyiben lesz párbeszédképes a szakfilozófia a pszichológiával, vagy a szemiotika a művészettörténettel? Hogyan nyelvelünk a képről, amikor is folyamatosan érezzük ezt a befoghatatlan képi távlatot, ami a nyelvben másként, de hasonló nyugtalanító erővel a költőiség horizontján lép elénk?

¹Az újabbak közül:
The SAGE Handbook of Visual Research Methods. (Szerk. Eric Margolis, Luc Pauwels.) SAGE, Los Angeles – London – New Delhi, 2011; *Visual Culture.* (Szerk. Chris Jenks.) Routledge, New York, 2017. Hasonló igényű magyar nyelvű kiadványok: *Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény.* (Szerk. Blaskó Ágnes, Margitházi Beja.) Typotex, Budapest, 2010; *Verbális és vizuális narráció. Szöveggyűjtemény.* (Szerk. Füzi Izabella.) Apertúra Könyvek, Pompeji, Szeged, 2011.

²Néhány alapszöveg magyar nyelven: *Kép, fenomén, valóság.* (Szerk. Bacsó Béla.) Kijárat, Budapest, 1997; *Fenomén*

Nyilvánvaló, hogy a vita első lépésben tudományelméleti és filozófiai kérdések tömegét veti fel, melyekkel a tudósok Platón óta máig szüntelenül, nyugvóponton nem jutó vitákban foglalkoztak és foglalkoznak.² A kép fogalma és léttani helyzete a vizualitással kapcsolatos szellemi erőfeszítések alfája és ómegája – a róla való beszédben joggal tartja tehát magát illetékesnek többféle, egymástól különböző módszerekkel és tárgyakkal dolgozó tudományterület a filozófiai hermeneutikától a kommunikációelméletig, a retorikától a kultúrszociológiáig. Például a kultúrszociológus Müller-Doohm szerint „a kultúrszociológiai képelemzés a képek tartalmát vizsgálja, következőképpen elsősorban nem stíluskritika és forráselemzés a célja. Középpontjában a vizuális megjelenítés társadalmi közléstartalmainak, megmutatózó vagy rejtett értelmezési és orientációs mintáinak rekonstrukciója áll. Ez magában foglalja azt a feltételezést, hogy formai és tartalmi megalkotottságuknál

és mű. (Szerk. Bacsó Béla.)
Kijárat, Budapest, 2002;
Martin Heidegger: „...költői-
en lakozik az ember...”
(Szerk. Pongrácz Tibor.)
T-Twins – Pompeji, Buda-
pest, 1994; Hans Georg
Gadamer: *A szép aktualitása*. (Szerk. Bacsó Béla.)
T-Twins, Budapest, 1994.

³Stefan Müller-Doochm:
Visuelles Verstehen. Konzepte kultursoziologischer Bildhermeneutik. In Thomas Jung – Stephan Müller-Doochm (szerk.): „Wirklichkeit” im Deutungsprozeß. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1993, 438–457; 454.

⁴Haboo Knoch: *Die Tat als Bild. Fotografien des Holocaust in der deutschen Erinnerungskultur*. Hamburger Edition, Hamburg, 2001, 11skk.

⁵Például Frantz Fanon:
The fact of blackness. In uő: *Black Skin, White Masks*. Grove Press, New York, 1986, 109–140.

⁶Margaret Mead és mások magyarul fellelhető alapművei mellett tanulságosak az újabb médiaterületek (a televízió, a videó és napjaink újmédiája) vizsgálatait elvégző művek is, például a filmművészettel kapcsolatos elemzések, amelyek az

fogva a képek (...) ténylegesen vizuális jelentéshordozók, s mint ilyenek »megalvadt orientációs teljesítményeket« jelentenek (...), azaz a képek szocio-kulturális minták hordozói, amelyek alapvetően társadalmi tartalmat fejeznek ki.”³ Számára ez a képre vonatkozó szociológiai képhermetika lényege. A filozófus Habbo Knoch Adorno (különösen is a *Minima Moralia* [1951] és a *Negative Dialektik* [1966] lapjain érvényesülő) képfelfogása középponti elemének a vizualitás rosszat banalizáló erejét tartja, ahol a háborús fényképek „a halál civilizációs integrálását” végzik el, és ezzel képei teret adnak annak a „polgári hűvösségnek” amely egyébként lehetővé tette és igazolni próbálta a háború borzalmait.⁴ Adorno szerint a képeknek az ember fölött birtokolt hatalma megszüntetendő, ugyanakkor világos, hogy ez a hatalom folyamatosan beszüremkedik és jelen van a közelmúlt és napjaink társadalmi folyamataiban is.⁵ E kép példa fényében is felsejlik a (ön)képpel kapcsolatos kérdésünk, amely a vizuális antropológia területeire visz,⁶ illetve ahol rákérdezhetünk a különböző „identitásképzések” képi megjelenítéseinek jelentőségére.⁷

Szó és kép

Bármilyen kézenfekvő is lenne a „vizuális kultúra” kifejezés használata, már eleve behatárolná tárgyalásmódunkat, hiszen a kultúratudományok egyik sajátos területeként beszorítaná kérdésünket egy történetileg behatárolható kortárs kultúrafelfogás akármilyen univerzálisnak is tűnő, mégis jól körülhatárolható, szaktudományos ambíciójú szűkösségei közé.⁸ Maradjunk továbbra is távolságot tartva a szaktudományok tudományos kijelentéseinek egy rendszeren belül akár magától értetődőnek tűnő, ugyanakkor nagyon is esetleges kijelentéseitől. Természetesen az esetlegesség, ez a mindent átszövő kontingencia az emberi lét alaptapasztalata,⁹ így nem lehet nem kontingens a nem szaktudományos, általánosnak nevezhető bölcséleti irányulás sem, ezért továbbra is távolságot tartunk a tudománytechnikailag biztosnak tűnő, bölcséletileg azonban szaktudományosnak nevezhető ajánlatoktól, de megilleti ez a távolság („mint üveggolyót, megkapod”) az önmagunkra és a világra vonatkozó legáltalánosabb és legegységesebbnek tűnő kijelentéseink forrását, bölcselői hajlamainkat is. Miért is? Egyszerűen azért, mert a kép mélyebbre hatol bennünk önmagunknál (azon túl, hogy Isten képére és hasonlatosságára lettünk teremtve, vagy ha inkább úgy tetszik, végességünk abszolút állításának komolyan veendő létgondjával küszködünk), alapmeggyőződéseinket, sőt hitünket is érinti. A kép hittapasztalat is, nemcsak azért, mert többé-kevésbé zsidó-keresztény kultúrában élünk, hanem azért is, mert éppen a (barokk egységesség után) kibővült és elmélyült a kép (és minden) iránti szaktudományos érdeklődés. Az ember a szaktudományokon keresztül az emberi létgond egészét bevonja az ember önmagára (önkép) és világára (világkép) vonatkozó reflexióinak terébe — mélyen benne van tehát mindabban, amit mond, amit nyelvvel kifejez, kifejezhet.

eddigyi etnográfiai, kulturális antropológiai eredményeket integrálják a vizuális művészetek ezen irányába. Erről lásd Jean Rouch: *The Camera and Man*. In: *Principles of Visual Anthropology*. (Szerk. Paul Hockings.) Mouton de Guuyter, Berlin – New York, 1995, 77–97.

⁷Például Homi K. Bhabha: *The other question: the stereotype and colonial discourse*. Screen, vol. 24, no. 4. 1983, 18–36.

⁸Lázár Kovács Ákos: *A vallási tapasztalattól a tömegkultúrán túl. Töredékek napjaink kultúrafelfogásához*. Vigilia, 2013/7. 501–509.

⁹Wolfhart Pannenberg: *A világ és minden véges létező kontingenciája*. In uő: *Teológia és filozófia. A két tudomány viszonya és közös története*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 83–87.

¹⁰Hans Belting: *A hiteles kép. Képviták, mint hitviták*. Atlantisz, Budapest, 2009, 10.

¹¹Szép áttekintés a kezdetekről: Varga-Jani Anna: *A fenomenológiai mozgalom korai szakasza*. In: *Husserl és a logikai vizsgálódások*. L'Harmattan, Budapest, 2009, 200–226.

Hans Belting egy másik összefüggésben, de pontosan leírja kérdésünk tárgyát: „A kép valóságába vetett hit azzal is elárulja magát, hogy oly könnyen megingatható. Ilyenkor a képeket pusztán szemfényvesztésnek tekintjük, és elfordulunk tőlük. Hol általában csalódunk bennük, hol pedig csak bizonyos képekben csalódunk. Ha egyszer megrendült a képekbe vetett hit, akkor a jelhez, kiváltképpen a szóhoz fordulunk. A jelek megegyezésen alapulnak, és előfeltételezik hozzájárulásunkat. A jelekben nem hiszünk úgy, mint a képekben, a jelek megfejtésre és értelmezésre szorulnak. A megegyezés egyfelől feltételezi a jel kitalálóját vagy kibocsátóját, másfelől fogadóját, aki a jelet elfogadja vagy elutasítja. Képek is használhatók jelként, de a képek valami többletet is nyújtanak a valóság, nevezetesen egy értelmezéstől és torzítástól mentesnek tartott valóság szemléletében, ezért veszélyesebbek és csábítóbbak is számunkra: foglyul ejthetik érzéseinket és képzeletünket. A jelek a velük rendelkezők és őket terjesztők nevében gyakorolnak hatalmat, a képek viszont már saját erejükből és a valóság letéteményeseiként is hatalmat mutatnak.”¹⁰ A görögség *logosz–eidosz* (értelmes szó – ősi, lényegi kép) kettőssége a mai napig kettéválasztja, ugyanakkor össze is kapcsolja az ugyanarra a tárgyra vonatkozó érdeklődésünk képi és nyelvvel természetű kísérleteit. Megpróbálhatjuk egyszerre mindkettőt („egyszerre kint s bent egeret”) megragadni: beszélni a képről és képet alkotni a szóról, a nyelvről. Ez az általános érvényre törő (objektíválható és bölcséleti) reményünk, akár a kivándó husserli transzcendentális szubjektivitás reménye (a szkeptikusok *epokhéját* eidetikus, még pontosabban transzcendentális redukcióvá alakító) figyelmes és aprólékos szemlélés és kimondás által bölcsélet, tudomány, majd teremteni képes élet lesz általunk, velünk és bennünk.¹¹ Ezzel kapcsolatban továbbra is bölcséleti természetű (és költői) reményeink maradtak — ugyanakkor a képre vonatkozóan is fenn kell tartanunk a nyelvi megegyezések beltingi kibocsátó és fogadó funkcióját — objektíváló igényű (szaktudományos) szavakat kell szólni egy teljességgel nem kiolvasható, meghallhatatlan és megoszthatatlan valóságról.

Választhatunk magunknak iránymutatást és szavakban kifejezhető *logoszt*, értelmesen szervezett beszédet, szaktudományt (hitet is) arra vonatkozóan, hogy ugyanarról a képről milyen nyelven, mely nyelvrendszeren belül, milyen megegyezések elfogadásával beszélünk. A misztikusokat, vagy a misztika irodalmi nyelvét vizsgálva is lehetne szólni a látásról és a beszédéről,¹² vagy olvashatnánk többnyire senki által nem látható belső képekről, amelyek sötétben, vagy a belső fényben lesznek láthatók annak, akit a kép megszólít,¹³ most mégis maradjunk a beltingi „kibocsátó és fogadó” modellnél, ami bár nála kép-bölcséleti, számunkra a kommunikatív modellek, kommunikációs elméletek felé mutat. És ha el is tekintünk ezek áttekintésétől, mert maga a kommunikációelmélet most nem foglalkoztat bennünket,¹⁴ Belting kérdése (a kép pozíciója a kibocsátó és a fogadó között) ténylegesen átvezet bennünket a vizuális kommunikáció területére. A vizuális kommunikáció mint a kommunikációtudomány egyik területe ugyanis ép-

¹²Bővebben lásd Alois M. Haas: *A misztika tipológiája*. In uő: *Felemelkedés, alászállás, áttörés. A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve*. Vigilia, Budapest, 2011, 107–133.

¹³Adrienne von Speyr: *A fény és a képek*. Sik Sándor Kiadó, Budapest, 2009.

¹⁴Minderről jól követhető alapmunka Em Griffin: *Bevezetés a Kommunikációelméletbe*. Harmat, Budapest, 2011, 34–48; 36–38.

¹⁵Máig érvényes kísérletek: Ann Marie Seward Barry: *Visual Intelligence. Perception, Image and Manipulation*. State University of New York Press, 1997, 15–157; Klaus Sachs-Hombach: *Das Bild als Kommunikatives Medium. Elemente einer allgemeinen Bildwissenschaft*. Herbert von Halem, Köln, 2003.

¹⁶William J. T. Mitchell: *Mi a kép?* In: *Kép, fenomén, valóság*, i. m.

¹⁷Ernst H. Gombrich: *Standards of Truth: The Arrested Image and the Moving Eye*. In William J. T. Mitchell (szerk.): *The Language of Images*. University of Chicago Press Journals, 1980, 181–218.

pen erre vállalkozik, arra, hogy figyelemmel legyen azokra a közelítésekre és magyarázatokra, amelyek a szaktudományok különböző beszédmódjaiban a kép e közttes (beszélő, nyelvelő) státuszára vonatkoztathatók, és amelyek ennek a találkozásnak (kibocsátó-fogadó) kommunikatív értékét is tulajdonítanak.¹⁵ Ahhoz ugyanakkor, hogy a vizuális kommunikáció módszertanát érvényesíthessük, végre közelebb kellene lépünk tárgyunkhoz, magához a képhez.

Kép és vizuális kommunikáció

Az eddigieket alapul véve, nem tudom, nem tudhatom, mi is a „kép” nekem, nem léphetek oda hozzá, nem oszthatom meg, mert mélyebben van bennem önmagamnál, akkor is, ha Isten képére és hasonlóságára teremtettem és akkor is, ha végességem abszolút állításának komolyan veendő létgondjával küszködöm.) A képpel nem, csak ezzel vagy azzal a képpel találkozhatom. A vizuális kommunikáció nem filozófiai/bölcseleti tárgyakkól belátásokból indul ki, hanem saját tárgyat és módszertant hoz létre. Tárnya a leképezett kép, a módszer pedig kommunikációelméleti, azon belül vizuális. De mi a kép a vizuális kommunikáció számára? A kép meghatározásának számos modellje van, amelyek elsősorban felosztásokkal operálnak: W. J. T. Mitchell (grafikai, optikai, perceptuális, szellemi, nyelvi)¹⁶ és H. Gombrich (ember által, gép által és tudományos természetű)¹⁷ felosztásai mentén például feltehető a kérdés, mely képek tartoznak, tartozhatnak majd ide? A vizuális kommunikáció tudománya számára ugyanis éppen az az egyik legfőbb nehézség, hogy (például az ikonológiai irányzatok számára elsődleges és kiindulópontszerű) „anyagi (*Abbild*) és gondolati (*Denkbild*) kép” különbségének fenntartását, ugyanakkor eredendő egymásrautaltságát nem kívánja mélyebb figyelemmel kísérni.¹⁸ A gondolati kép és a leképezett kép együtt adja tehát a kép fogalmát, viszont ha csak leképezett kép van, akkor nem beszélhetünk magáról a kép fogalmáról. A vizuális kommunikáció a gondolati kép (*Denkbild*) és a leképezés (*Abbild*) lehetőségei közül előzetesen választ, mert tárgyként eleve szüksége van valamiféle képre, pontosabban leképezésre. Maga a leképezett kép a vizsgálati tárgya, ami számára a vizuális kommunikáció tulajdonképpen „nyelve”. A vizuális kommunikáció a képmás (*Bildnis*) módján szóló leképezésekre ügyel, és nem a képre (*Bild*). A gondolati képeken túl elképzelhető volna akár, hogy egyesek a szellemi érzékek (elmélkedés, belső látás, belső képek, szellemi képek, imatapasztalatok) a belső tapasztalatok vizuális összetevőit is észlelhetik¹⁹ — de ez is teljességgel megragadhatatlan a vizuális kommunikáció számára. Nekünk itt elegendő a most joggal feltoluló kérdéseknek elejét venni: Christian Doelker médiapedagógus szerint a kép szemlélés és önmegértetés céljából létrehozott vizuális konfiguráció, amelyhez lényegileg tartozik hozzá a határoltság, a transzferálhatóság és a reprodukálhatóság.²⁰ A határoltság térbeli elhelyezkedést, a transzferálhatóság a gyakorlati felhasználhatóság sokféleségét, a reprodukálhatóság

¹⁸A kérdést tárgyaló alapszövegek magyarul: Aby Warburg: *Pogány-antik jóslás Luther korából*. Helikon, Budapest, 1986; *Mnemosyné. Aby M. Warburg válogatott tanulmányai*. (Szerk. Széphelyi F. György.) Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1995; Lásd még Bacsó Béla: *Érzéki ráeszmélés és a kifejezés megértése: Mit értünk, amikor látunk valamit?* Filológiai Közölny, 51:(1–2) 53–65 (2005).

¹⁹A kérdésről bővebben Hans Urs von Balthasar: *A szellemi érzékek tana*. In uó: *A dicsőség félfénylése. Teológiai esztétika*. Sik Sándor Kiadó, Budapest, 2004, 345–403.

²⁰Christian Doelker: *Ein Bild ist mehr als ein Bild. Visuelle Kompetenz in der Multimedia-Gesellschaft*. Clett-Kotta, Stuttgart, 1999, 177s.

²¹Vizsgálható lenne még a képmás funkciója, hitelessége, hatása is, de ezekkel most nem foglalkozunk, ahogyan a portré, a reprezentáció, az ikon, az image és az inszenálások külön-külön is tárgyalható képfajtáival sem, hiszen ezek a képmáson (*Bildnis*) keresztül megközelíthetők. (Például, hogy a portré konstitutív eleme a hasonlóság, míg a képmásnak nem.)

a sokszorosíthatóságot jelenti. Ez akár tekinthető kiindulásnak is tekinthető akkor, amikor a képről mint hírről, adatról, kommunikátumról beszélünk. Megjegyzendő, hogy a leképzés (*Abbild*) és gondolati kép (*Denkbild*) egysége olyan felületet hoz létre, ahol a gondolat teret nyer (materializálódott vizuális fenomén lesz) — ebben az értelemben a leképezések, a képek gondolati folyamatokat („jegecesedés” révén) materializálnak, objektíválnak, mintegy visszafelé pedig: a képek gondolati képek rekonstruálását lehetővé tevő komplex forrásokként tekinthetők. Mivel minden leképezés mögött gondolati kép van, ebbe a (warburgi) belátásba helyezkedik bele öntudatlanul a vizuális kommunikáció és dönt úgy, hogy eltekint a bölcséleti mögöttesektől, és elegendő számára a tárgyiasult, a leképezett kép.

A kommunikációtudományi képfogalom tehát a gondolati képekkel önmagukban nem tud foglalkozni, és a képek közül is csak azokkal, amelyek anyagi formában is megjelennek, tárgyiasulnak, konkrétak. Számára tehát nem a képek esztétikai (gondolati, szellemi, bölcséleti) minősége a döntő, nem is az, hogy ember vagy gép alkotta-e őket, hanem az, hogy szellemi tartalmak materializált formái. Megjegyzendő még, hogy a vizuális kommunikáció: kitüntetett jegye az asszociatív logika (más, mint a szövegszerű kommunikáció argumentatív, érvelő logikája). A kettő nem játszható ki egymással szemben, de a képeket nem dolgozhatjuk fel (kommunikáció)tudományos módon, ha nem vagyunk tisztában kommunikációs elvükkel (asszociációs logika) — az asszociációk ugyan nem érvelő jellegűek, de elemezhetők (analitikusan megfejthető előképeken nyugszanak). A vizuális kommunikáció számára csak anyagiasult képek léteznek, ezért a képmás (szemben a kép-fogalom gondolati képként és leképezésként értett kissé tisztázatlan kettősségével, ami természetesen a képfogalom bölcséleti dinamikájának egyik forrása) egyértelműen csak anyagi jellegű lehet. A képmás (*Bildnis*) többletet is hordoz a képhez (*Bild*) képest. A képpel szemben a képmásnál, a már (csak) leképezett képnél a megformálás minősége (tudatos, általános és egyéni körülményei vannak) döntő jelentőségű. Önmagában nemcsak az ábrázolt személy vagy tárgy, de az ábrázolás minősége is lényeges. A képmás ugyanis nem mechanikusan hasonlít az ábrázoltra, a hasonlóságnak kommunikatív értéke van: készítőjéről is árulkodik, és a szemlélő szinte párbeszédet folytathat az ábrázolttal.²¹

A vizuális kommunikáció és a szaktudományok

Hogyan lehet foglalkozni, kezelni, rátekinteni erre a vizuális kommunikációs módon értett, anyagi formában materializálódott vizuális fenoménra, a képre? (Eltekintve most attól, hogy képpel, képmással, portréval, ikonnal vagy egyéb képfajtával foglalkozunk.) Hogy ezt a rátekinést és annak következményeit hogyan lehet egyben szemlélni; további tárgyalásunkban pusztán a kép kommunikatív jelentőségét próbáljuk megragadni azon keresztül, hogy tudománytör-

²²Ebben a részben nagyban támaszkodom Marion G. Müller munkájára: *Grundlagen der visuellen Kommunikation*. UVK, Konstanz, 2003, 121–267.

²³Szép áttekintés csak a kezdeti lépésekről Ernesto Grassi: *A szépség ókori elmélete*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997, 34–119.

²⁴Michael Grant – John Hazel: *Lexikon der antiken Mythen und Gestalten*. Taschenbuch, München, 1992, 359.

²⁵Például Kai Vogeley: *Repräsentation und Identität. Zur Konvergenz von Hirnforschung und Gehirn-Geist-Philosophie*. Duncker & Humblot, Berlin, 1993, 19s. k.

ténetileg és módszertanilag milyen szaktudományos beszédmódok vonatkoztak rá — vagyis hogy hogyan igyekeztek vele szóba elegyedni. Mindez azzal a lehetőséggel kecsegtet, hogy az egy képben megjelenő számtalan értelmes (jelentés)tartalmat, hírt, adatot a különböző közlési rendszerek érdeklődési körén belül írjunk le — kommunikációs (ön-hír-közlési) jelentőséget tulajdonítva ezzel a (vizuális kommunikációs) képnek. A következőkben csak röviden és felsorolásszerűen azokat a képpel kapcsolatos alap-beszédmódokat lajstromoljuk,²² amelyek beszédbe kívántak elegyedni az így értett képpel.

A filozófia a bölcsélet (1) területét, mint a vizuális kommunikációban illetékes tudományt részben már érintettük. A filozófia azóta foglalkozik a képpel, mióta az ember gondolkodóba esett, mióta a gondolkodás gondját magára vette.²³ Szaktudományos módon esztétikai, fenomenológiai és képhermeneutikai utakon keresztül vizsgálja a képet és alapkérdése mindig az igazság. A kép igazsága nyugtalanító, ahogyan nyugtalan lett mindattól Pygmalion is,²⁴ ami vele történt — nyugtalanító az ember találkozása azzal az elevenséggel, ami a képben, mint emberre vonatkozó, mint az emberrel vonatkozásba kerülő és értelmezésért kiáltó dinamikában, lehetőségben átváltozik — a tárgy készítője és szemlélője által élettel telítődik, majd túl is lép azon.

A fiziológiai (2) természetű megközelítések olyan természettudományos diszciplínákból származnak, amelyeknél a kép nem eszköz, hanem a vizuális folyamatokkal együtt külön kutatás tárgyát képezi. Az optika, az agykutatás, vagy a morfológiai kép-összehasonlítás mind a kép eredendő, az ember fizikai alaptapasztalatához tartozó képekkel számol, adottnak veszi őket. Ha az agykutatásban az agyi lokalizációs modellek erőfeszítéseit, vagy a reprezentációs elméleteket nézzük, a fizikailag meghatározott tér-idő-rendszernek tekintett agyban lejátszódó pszichikai jelenségek észleléséhez kínálnak ugyan különböző fogalmi kereteket, azonban nem érintik a gondolati kép – képmás problémát, és így megmaradnak képmáselméletnek, nem számolva a kép alapproblémájával.²⁵ A külső és a belső problémájával kapcsolatban az agykutatás legfontosabb eredménye az, hogy az ember nem a szemével, hanem az agyával lát, vagyis az egyéb agyi folyamatokhoz hasonlóan a látás sem egyetlen agyszervény teljesítménye, hanem egymással hállózási viszonyban lévő rendszerek komplex eredménye.

A pszichológiában és pedagógiában (3) két funkciójuk van a képeknek: egyrészt tárgyai, másrészt eszközei a kutatásnak. A pszichológusok (és pedagógusok) nemcsak tanulmányozzák, de maguk is létrehozhatnak és terapeutikus (vagy pedagógiai) célokra alkalmaznak képeket. Ennek megfelelően a pszichológiában és a pedagógiában a képfogalomnak elméleti és gyakorlati dimenziója egyaránt van (az utóbbival kapcsolatban a gyermekrajzok elemzését említhetjük.) Az alaklélektan, a sémaelmélet és *visual framing*, a paraszociális kommunikáció, a *visual literacy* mind újabb területeket nyitnak meg a pszichológiai vizsgálatokban. Az alaklélektan például a formák megélésének általános

²⁶Doris Graber:
Processing the News.
How People tame
the Information Tide.
 Longman, New York, 1984.

összefüggéseit és törvényszerűségeit vizsgálja, különös tekintettel az alakalkotás és az alakészlelés érzelmi dinamikájára. Ebben az értelemben az alaklélektan készítette elő a talajt az észleléspszichológia számára, amelyből aztán több irányzat ágazott el (például a framing-elmélet és a paraszociális kommunikáció elmélete is). A fejlődéslelektani sémaelmélet a 70-es és a 80-as években az információfeldolgozás vizsgálata nyomán kapott új lendületet. Elsősorban fiziológiai és pszichológiai jelenségekre helyezte a hangsúlyt, mivel recepcióorientált — más tudományágak is felhasználták, például a médiahatások kutatásakor. E szempontból fontosak voltak Doris Graber elemzései,²⁶ aki a recepció olyan modelljét dolgozta ki (a híreket vizsgálva), amelyben különösen nagy szerepet játszanak a nem racionális recepció mozzanatok.

A nyelvtudományi kutatások (4) a metaforológia és a szemiotika vizuális tartalmakkal hagyományosan a metaforakutatás keretében foglalkoznak — kizárólag a nyelvi képek alkotják vizsgáldásuk tárgyát. A szemiotika teljes fogalomkészlete a nyelvtudomány hagyományából ered, és fogalmi szóközpontú. A vizuális kommunikációval foglalkozók szempontjából érdekesebb a szemiotikára támaszkodó kultúratudomány (*Cultural Studies*), amely elsősorban a populáris kultúrával foglalkozik (a politikai kultúrakutatásban például a televíziózás politikai hatásai).

A társadalomtudományokat (5) problémalátásuk kapcsolja össze egymással (társadalmi, politikai problémák). Ez az oka annak, hogy olyan megközelítéseket is idesorolunk (például a politikai ikonográfiát), amelyeket gyakran más összefüggésekhez kapcsolnak (például művészettörténetiekhez). Amúgy elsősorban a politikatudományról és a szociológiáról van szó, amelyek a valóság problémaorientált tudományainak számítanak (A probléma itt olyan kérdést jelent, amelyre több válasz lehetséges, de csak egy választ adunk.). A társadalomtudományok (ilyen a tudásszociológia, a művészetpszichológia, a művészetpolitológia, vagy a Martin Warnke munkásságával fémjelhezhető politikai ikonográfia) érdeklődési mezőjéhez tartozó problémák sajátos természetét adja, hogy nem az egyént, hanem a közösséget érintik. Lényeges fogalmuk a valóság és az empiria (szemben a filozófiai igazsággal).

A történeti, etnológiai (6) kutatások (történeti képtudomány, vizuális antropológia) jelentősége nem elhanyagolható. A Nils-Arvid Bringeus által megalapozni kívánt entológiai képtudomány önértelmezése szerint nemzetközi tágasságú, egyaránt tekintetbe veszi a képek létrehozását és fogyasztását, lehetőleg tág időtávot tekint át, nem csupán mennyiségi szempontokat érvényesít, de a képek használóinak attitűdjét is feltérképezi (a képek az emberi cselekvés egyik részének számítanak). A kép szemléltetői előtérbe kerülésével kommunikáció- és médiatudományi szempontok is kapcsolódnak hozzá. A *visual anthropology* alapítószövegei körébe sorolható Gregory Bateson és Margaret Mead híres könyve, a *Balinese Character: A Photographic Analysis*, amelyben kizárólag fényképek alap-

ján elemzik a balinézeket, vagyis nemcsak kutatnak, de létre is hoznak képeket.

A művészettörténeti megközelítések (7) segítették elő a 20. század elején a kép mint kép vizsgálatát. Transzdiszciplináris szempontból az ikonográfiai-ikonológiai irányzat a legfontosabb. Az ikonológia a már említett Aby Warburg (1866–1929) hamburgi művészettörténész által alapított *Kulturwissenschaftliche Bibliothek Warburg*hoz (KBW) kötődő kutatásokból nőtt ki. A harmincas években politikai nyomásra szétzilált Warburg-iskola a hetvenes évektől újra feléledt, a kilencvenes évektől pedig már második hamburgi művészettörténeti iskoláról beszélhetünk. Kiemelkedően fontos személy a korábban szintén említett Martin Warnke, akinek képgyűjteménye a KBW időközben visszaszolgáltatót épületében található.²⁷ Az ikonológia vizuális kommunikációtudományi szempontból azért is fontos, mert a kép fogalma tágabb, mint a többi művészettudományi megközelítése. Ide tartozik még a stílustörténeti irányzat, az ikonográfia és a képtudomány is.

²⁷www.warburg-haus.hamburg.de

A kommunikáció és médiatudomány (8) irányzatai közül több van, amelyek végez képi vizsgálatokat. A vizuális kommunikáció sokáig mostohagyereke volt az európai tudománynak (az amerikaiak kevésbé), a vizuális kommunikációs folyamatok vizsgálatát ugyanis alapvetően nem különböztették meg a verbális folyamatokétól — a kommunikációtudomány tág értelmű, tartalmától függetlenül minden kommunikációs folyamatot és terméket lefedő kommunikációfogalmat használt. Az elenyésző számú törekvések csak később eredményezték vizuális mozzanatokra irányuló kutatási irányok megszületését. A nonverbális kommunikáció, az imagery-kutatás, a berni rendszer, a vizuális választási kommunikáció és a médiatudományi képelemzések tartoznak ehhez a területhez. A kommunikációpszichológus Siegfried Frey (berni rendszer) szerint a kommunikációs folyamaton belül a látás és a hallás egyensúlya egyre inkább a vizualitás irányába mozdul el, ezért vizsgálni kell, hogy „milyen hatással vannak a vizuális stimulusok véleményalkotásunkra és érzelmi életünkre”.²⁸ Frey kommunikációtudományi koncepciója transzdiszciplináris (pszichológiai, neurológiai, kultúratudományi), az általa kidolgozott rendszer a vizuális kommunikáció egyik legígéretesebb megközelítése. Lényege, hogy hatás- és befogadásorientált modellt dolgoz ki a természetes emberi mozgások leírására.

²⁸Siegfried Frey: *Die Macht des Bildes. Der Einfluß der nonverbalen Kommunikation auf Kultur und Politik*. Huber, Bern, 1999, 9. idézi Marion G. Müller: *Grundlagen der visuellen Kommunikation*, i. m. 187.

✱

Ahogy a nyelv helye az ember, úgy a kép helye is mi magunk vagyunk. A kép sebe, a kép helye mélyebb, megoszthatatlanabb bennünk önmagunknál. Lehet, hogy mégiscsak képmásai vagyunk annak, aki önmaga kép, és aki azonos azzal a képpel, aki ő maga. Ez azonban nem vizuális kommunikáció. Kinek költészet, kinek tudomány, kinek vallás — így maradunk még jó ideig, még mindig a létezésről összekent, magasztos módon, tükör által, homályosan.

